Diyarbakır

Geleneksel el sanatları

Cilt
1

T.C. GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI

T.C. DİYARBAKIR VALİLİĞİ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ 1974

DİYARBAKIR
GELENEKSEL EL SANATLARI
CİLT -I-

T.C. Diyarbakır Valiliği
Diyarbakır İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
Yayın No: 5
Cilt:1

ISBN : 978-605-359-989-0
Baskı: Korza Yayın Basım Sanayi Ticaret Limited Şirketi
Büyük Sanayi 1.Cad.95/1 İskitler / Ankara
Tel: 0 312 342 22 08 (Pbx) Fax: 0312 341 14 27

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Kenan HASPOLAT | Yrd. Doç. Dr. F.Evren DAŞDAĞ

Kitapta yer alan tüm materyaller yazarlar tarafından sağlanmıştır.
Kitapta yer alan makalelerin her türlü bilimsel ve yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
Tüm hakları saklıdır. Kaynak belirtilme koşulu ile yararlanılabilir.
Bu eserin yayın hakkı editörlere ve yayıncıya aittir. Yayıncının izni olmaksızın kısmen veya tamamen çoğaltılamaz.

BÖLÜM 4

AĞAÇ İŞLERİ

DİYARBAKIR EL SANATLARINDAN KÜRSÜCÜLÜK

F. Evren DAŞDAĞ

Dicle Ün. Ziya Gökalp Eğt. Fak. Resim -İş Öğretmenliği Bölümü, **edasdag@gmail.com**

1.Giriş

Yaşamımızda kullandığımız malzemelerin, eşyaların, tasarımların hepsi gereksinimlerden, mevcut olan sosyal ve ekonomik koşullardan ortaya çıkmaktadır. Yaşamımızı sürdürdüğümüz, yaşam konforumuzu arttırdığımız bu tasarımlar aynı zamanda kendi kültürümüzü yansıtan ürünlerdir. Bu bağlamda tabureler, kürsüler, sandalyeler de bin yıllardır pek çok uygarlığın kullandığı vazgeçilmez eşyalar olmuştur.

Tabure ve sandalye gibi oturma birimleri, neolitik çağda Çatalhöyük'te M.Ö.7.bin yılda tanrıçalar için tasarlanmıştır. Mısır uygarlığında firavunlar (Eski Krallığın başlarında önceleri basit yapılı, kare ayaklı, kemer destekli, genellikle deri ile kaplı katlanır tabureler), Mezopotamya, eski Yunan ve Roma uygarlıklarında hükümdarlar daha sonra sanatçılar, yöneticiler ve halk için üretilmiştir. İlkel dönemlerde bu birimler önceleri taşlardan, büyük, geniş ağaç kütüklerinden oyularak hazırlanmıştır. Sonraları bambu ve çeşitli kamışlardan bükülerek ve ağaç lifleriyle örülerek yapılmıştır. Orta çağda ise sandalyeler dinsel sınıf ve asiller için sipariş üzerine ve özel olarak el işçiliğiyle üretilmiştir. Endüstri devrimiyle de değişik malzeme ve form anlayışı gelişme göstermiştir. Bu dönemde geliştirilen teknolojilerle oturma birimleri, büyük halk kitlelerine pazarlanmak üzere yeni bir anlayışla tasarlanmaya başlanmıştır. Modern hareket sürecinde ise tasarımcılar; obje özgürlüğü ve malzeme bolluğu ile yeni akımlar yaratmaya, modaya uygun, ergonomik, rahat, işlevsel, modern oturma birimleri tasarlamışlardır.

Yukarıda sözü edildiği gibi binyıllardır vazgeçilmez oturma birimlerinden biri olan kürsüler de Anadolu'muzun çeşitli yörelerinde, farklı biçimlerde kullanılmaya devam etmektedir. Kürsülerde geleneklerin, yaşanılan kültürün, insan öğesinin, geometrinin ve doğanın bileşkesi görülmektedir (Fotoğraf 1).

Bu makalede Diyarbakır'da uzun yıllardır imal edilen ve kullanılan kürsülerin neden tasarlandığı, yapım incelikleri ve teknikleri ele alınacaktır. Araştırma kürsü yapan marangoz ustaları ile görüşülerek hazırlanmıştır. Bu araştırmanın amacı kültürümüzün ve geleneklerimizin bir parçası olan kürsü kullanımının ve kürsücülüğün tanıtılmasına ve gelecek kuşaklara belge olarak aktarılmasına çalışmaktır.

2.Kürsü ve Tasarımı

Kürsü, arkalığı ve kolları olmayan, yaklaşık 30 x 30 cm boyutlarında kısa bir oturma birimidir. Anadolu'nun değişik yerlerine göre üzeri tahta kaplama olduğu gibi hasır, ip, bez, şerit örgülü olanları da vardır (Fotoğraf 1). Kürsünün ayakları köşeli ya da yuvarlak olabilir. Tornada yapılan ayaklar yine tornada çekilen kirişleri ile birleştirilir. Kirişleri bazen yuvarlak bazen köşeli kesilmiş ağaçtan olabilir. Üzeri çeşitli malzemelerle örülür ya da tahta ile kaplanır. Kürsünün ayaklarının arasında gerilmiş bir tel bulunmaktadır. (http://www.afyonesob.org.tr/genclikprojesiunutulmaya.asp?sayfa=haber/oku&id=14)

Fotoğraf 1. Geleneksel Diyarbakır Kürsüsü

Ürünün ergonomik olması yani oturan kişinin rahatlığını sağlayabilmesi, boyutu, depolama özellikleri, ağırlığı, sağlamlığı, leke tutmaması (http://www.sandalye.com/), formun üretilebilirlik kolaylığı ve çabukluğu, tahtaların, demirlerin doğru yere yerleştirilmeleri, kullanılabilirliği, bir kürsü tasarımındaki önemli özelliklerdir. (Örneğin tahtaların ölçüsü (inceliği) yanlış olursa oturan kişinin ağırlığını çekmeyebilir ve çabuk kırılabilir.) Kürsüler dayanıklı ve ucuz olduğu gibi; süs ve renk unsuru taşımadığından basitliğin, sadeliğin ama işlevselliğin önemli bir örneğidir.

3.Kürsü Kullanımı ve Kahvehane Kültürü

Kürsü Anadolu'da genellikle çayhanelerde, köy kahvelerinde, hanlarda küçük esnafın gündelik yaşamında çokça kullandığı pratik bir oturma birimidir. 20 cm yüksekliğinde olanları ise banyolarda kullanılmak üzere yapılmıştır.

Diyarbakır'ın geleneksel kürsüleri eskiden sadece kahvehanelerde kullanılırdı. Erkeklere özgü bir mekân olan kahvehanelere eski zamanlarda kıraathane denirdi. "Okuma evi" anlamına gelen bu mekanlarda okuryazarlar ve dönemin aydın insanları toplanırdı. Bu ekâbir kesim edebiyat, tarih, din, hayat üzerine konuşmalar ve gündemdeki olayların tartışmasını yaparlardı. Eski Diyarbakır kahvehaneleri ise yakın tarihe kadar toplumsal ve kültürel işlevlerini kendine özgü geleneksel yapısı içinde koruyabilmişlerdir. Suriçi bölgesinde yer alan geleneksel kahvehaneler

büyüklerin öğüt verdiği, dostların karşılıklı görüştüğü, meddahların hikâyeler, şairlerin şiirler okuduğu, haberleşmenin sağlandığı, edep ve erkânın öğrenildiği yerler olarak kabul görürdü. Günü birlik uğrayanların yanısıra, bu mekânı anlamlı kılan müdavim müşterilerinin olmasıydı. Kürsüler ise yapının önünde yer alarak, açık havada gelip geçeni seyretmek, sohbet ortamı yaratmak ve nargile içenlere dinlenme olanağı sunmaktaydı. (Sami, 2010)

Fotoğraf 2. Ulu cami önündeki açık kahvehaneden bir görüntü

Ruhi Nedimoğlu da, "Bir Kültür Yumağı Diyarbakır'dan" adlı kitabında, Diyarbakır'ın meşhur kahvehaneleri arasında Terakki, Şafak, Salos ve Acem'in kahvehanelerini sayarken "Buralarda çoğu kerre kürsülerde oturulur, meşhur acemin çayı içilir, tavla, aznif, domine oynanır, nargile hopurdatılır, sohbet edilir, vakit geçirilirdi." diye söz etmektedir (Daşdağ, 2000) . Sezai Karakoç ise, Diyarbakır'a özgü kürsüler ve kullanıldıkları kahvehaneler için "Kahvelerinde alçak iskemleleri vardı. Yazın gölgelik iki duvar arası gibi hava cereyanı olacak yerlerdeydi bu kahveler." (Berki, 357) demektedir. Gerçekten de yazın sıcaklığı 50 dereceyi bulan Diyarbakır'da, üzerine oturacak kişiyi terletmeyen, hava geçiren örgü ipi ile, kolay temizlenebilir olma, yer kaplamama, istifleme rahatlığı, taşıma kolaylığı, ergonomik kullanımı gibi özelliklerinden dolayı kürsüler Diyarbakır'ın dar sokaklarında yer alan kıraathanelerde kullanılan tek oturma elemanıdır. Kürsülerin alçak boylu ve arkalıksız oluşu, oturan kalabalık grubun üzerinden ve aralarından rahatça çay servisi yapabilmeyi de sağlamaktadır.

Geçmişte yalnızca kıraathanelerde kullanılan kürsüler, şimdilerde evlerde oluşturulan şark köşelerinde, balkonda, bahçede, çayhanelerde, hanlarda küçük esnafın işyerlerinde ve yine kıraathanelerde kullanılmaktadır.

4.Bir Marangoz ve Kürsü Yapım Ustası: Tevfik İplikçi

Diyarbakır sanayi sitesinde bulunan dükkanına uğradığımız Tevfik usta 1958 Diyarbakır doğumludur. Ata mesleği olan marangozluk sanatını, 12 yaşında babasının atölyesine giderek öğrenmiştir. Tevfik usta, İPLİKÇİ ailesinin dördüncü kuşak marangozu olup, 40 yıldır ahşap işi ile uğraşmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Tevfik İplikçi Usta

Diyarbakır'da "nacar" diye bilinen marangoz mesleğinde kürsü, doğrama kapı, pencere, doğrama ve her türlü mobilya işini el işçiliği ile yapmaktadır. Kendisi eski sanatkarları saygıyla anarak, geçmişte gayri müslüm ustaların çoğunlukla çalıştığı bu meslekte, dedesi Fuat İPLİKÇİ'nin ustasının Ermeni nacar Hanna usta olduğunu belirtmektedir.

Günümüzde kürsü yapımı ile uğraşan nacarların dükkanları marangozlar çarşısında bulunmaktadır. Bu çarşı Sur İçi bölgesinde Dabanoğlu mahallesi, Marangoz sokaktadır.

Diyarbakır'da eskiden bütün marangozların bilip, sipariş üstüne çalıştığı kürsülerin hangi ağaçlardan yapıldıkları, üretim aşamalarının neler olduğunu Tevfik ustanın atölyesinden sizlere aktarıyoruz.

5.Yapım Aletleri

Marangoz bir kürsü yaparken torna, ayaklı matkap, eğe ve tornavidaya gereksinim duyar.

6.Kürsü Yapımı:

6.1.Ağaç Seçme İşlemi

Kürsü yapımı için önemli işlemlerin başında ağaç seçimi gelir. Çünkü hakiki kürsü ağacı tüketici için 10 yıllık kullanım garantisi sağlar. Bu yüzden marangoz ağacı odun pazarından değil, bahçede dikili görüp, işaretleyerek, satın alır. En değerli tutulan ağaç ise dişbudaktır. (Eskiden dişbudak ağacı, Diyarbakır çevresindeki Ermeni köylerinin hepsinde dikilir, özellikle de kara saban yapımında kullanılırmış.) Çünkü çelik gibi sert, sağlam ve budağı olmayan bir ağaç türüdür. Eskiden meşe ağacından da kürsü yapıldığı bilinmektedir. Çünkü meşe de

dayanıklı ve suyu görünce beton gibi sertleşen bir ağaçtır. Ancak meşeden yapılan kürsülerin ağır olması, bu ağaç cinsini ikinci plana itmiştir. Zaten günümüzde meşe bulunmadığı için meşeden kürsü de yapılmamaktadır. Satın alınan ağaçlar traktöre yüklenip, atölyeye getirilir. Burada bir yıl boyunca dinlendirilir. Böylece üzerinden bir yaz geçen ağaç çatlama yapmaz ve üretim için hazır hale gelir.

6.2. Torna Çekme İşlemi

Ağacı silindir biçimine dönüştürmek için torna çekme işlemine geçilir. Kürsünün bacak yüksekliği 36 cm. olmak üzere, ağacın yapısına uygun olarak çapı 3,5 veya 4,5 cm. arasında değişen tahtalar torna yardımı ile yuvarlatılır. Estetik amaçlı düşünüldüğü için, tornada tahta silindirin altına doğru bir ovalleşme yani inceltme yapılır. Usta tarafından silindirin tam ortasına torna ile dört adet daire çizgi atılır. Bu ustanın kendi işareti, yani bir nevi imzasıdır. Her usta kendi işaretini farklı çizgilerle yapar (Fotoğraf 4).

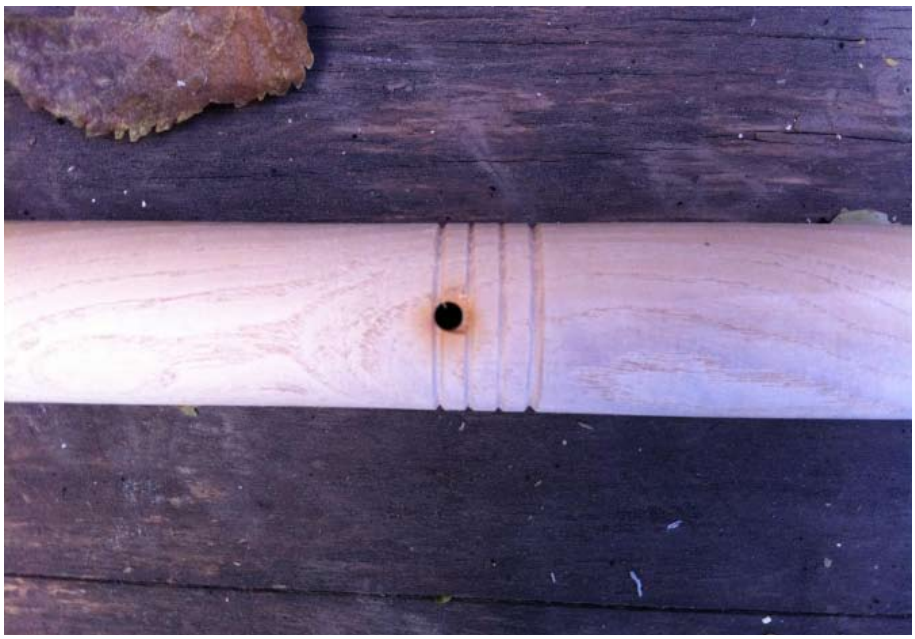

Fotoğraf 4. Marangozun çizgisel imzası

6.3.Oyuk Açma İşlemi

Sonra "zivana delikleri" denen oyuklar açılır. Bu oyuklar kürsü parmaklarının yani kayıtlarının (Diyarbakır'daki marangoz ustaları ince tahtalara "kayıt" demektedir. Anadolu'nun çeşitli illerinde ise bu tahtaya kiriş denmektedir) geçeceği yerdir. Tevfik Usta, her ustanın yapamayacağı bir şeyi yapar. Ağacı tornada çekip, yuvarlak biçim verdikten sonra oyukları açar. Kalın tahtanın yukarıdan 3.cm.si işaretlenir ve oyuk açılır (Fotoğraf 5). Kalın tahtanın alttan 7.cm.si işaretlenir ve oyuk açılır. Karşı tarafın 5.cm.si işaretlenir ve oyuk açılır. İçine yerleştirilecek tahtalar uzun olduğu için her oyuğun derinliği 2.5cm.dir (Fotoğraf 6). Ardından tel ile yapılan çatma işlemine geçilir.

Fotoğraf 5 ve 6. Zivana delikleri olarak adlandırılan oyuklar

6.4. Delik Açma/ Çatma İşlemi

Çatma ince parmakların (33 cm boyunda, 19 mm çapında) ayak tahtaları ile birleşmesidir. Tel yerleri, ustanın dört çizgiden oluşan işaretinin bir üstünden, bir altından geçer. İçerden üstte, dışarıdan altta yer alır. Önce 4mm.lik inşaat teli çakılır. Telin boyu 55cm.dir. 22,5cm.den "V" şeklinde bükülür. Ön iki ayağa bir "V", arka iki ayağa bir "V" tel yerleştirilip, çakılır. İki tel uçlarından tornavida ile bükülür (Fotoğraf 7 ve 8). Böylece kürsünün bacaklarının esnemesi, dağılması önlenir. Öte yandan kürsünün ayakları çarpık ise, dikkatlice yere vurularak, düzeltilir. Ardından kürsüye yat verniği sürülür. Kuruması için yazın 8 saat, kışın 1 gün beklenir. Tekrar verniklenir.

Fotoğraf 7 ve 8. Telin kürsü ayaklarına yerleştirilmesi ve gerilmesi

Marangozlar genelde boş kaldığı zaman, sipariş olursa hazır olsun diye, kısım kısım olmak üzere 30- 40 adet kürsü yapar, deposuna koyar.

6.5.Kürsü İpi ve Örülmesi

Diyarbakır kürsülerinin üzerleri ip ile örülerek hazırlanır. Günümüzde pamuk ipliği ve bant ip kullanılır. Bazı ustalar bir dönem ucuz olsun diye araba lastiğini şerit yapıp, alttan üstten geçirerek, ip yerine kullanmışlar, bitim yerlerini de çivi ile tahtaya çakmışlardır. Ancak araba lastiği, yazın sıcaklığı 50 dereceyi bulan Diyarbakır'da, kürsüye oturacak kişiyi terletecek, hava aldırmayan sağlıksız bir malzemedir.

Diyarbakır'a has kürsünün oturma kısmını oluşturan ipin aslı kendirden yapılandır. Bu ip bazı işlemlerden geçerek hazırlanır. Öncelikle kendir ağacının kabukları suda bekletilir. Lif lif olunca, makinede örülür. Bu işlem genellikle Urfa, Bilecik'te yapılır. Örme işlemi kürsüyü hazırlayan marangoz tarafından yapılır. Kürsünün oturma yerini oluşturacak kısım için 17 m kendir ipi alınır. (El yeteneği ve çabukluğu isteyen örgü işi, işe yeni başlayanlar için 2-3 günlük parmak ağrısı çekmek demektir.) İp örülürken çapraz örgü yöntemi uygulanır. Örerken yer açmak için ipler tornavida ile itilerek, sıkıştırılır. Örme işlemi bir köşeden çapraz köşeye ip atılarak, uzunlamasına örerek devam eder (Fotoğraf 9). Sonra marangoz ipleri, enine birer atlayarak eline alır ve altından tomar halindeki ipi geçirir (Fotoğraf 10). Bir uzunlamasına bir enlemesine çalışır. Örme işlemi bitince germe işlemine geçilir. İpler bir kerede çekilmez, çünkü sürtünmeden dolayı kopar. İpler yarım yarım çekilir. İp sıkıştırılıp, düzeltildikten sonra iplerin kaymasını önlemek için, her tahtaya sarılmış ipe atkı atkı ip geçirilir (Fotoğraf 11). Kürsünün kenar tahtalarına aynı ipten atkı atkı bir dokuma yapılır. Örme işleminin sonunda ip düğüm atmadan, ipin altına sıkıştırılarak, kesilir. Böylece bir kürsünün ipinin örülmesi yaklaşık bir saat sürer.

Fotoğraf 9 ve 10. Kürsü ipinin örülme aşamaları

Fotoğraf 11 ve 12. İplerin kaymasını engelleyen yan örgü

Fotoğraf 13 ve 14. İp örgüsündeki düğümler

7.Kürsünün Maliyeti ve Pazarı

Bir orijinal kürsünün maliyeti ağacı, verniği, ipi, teli ile 20 Tl., satışı ise 30 Tl'dır. Sıradan kürsüler çarşıda 10-15 Tl'ye satılır. Kürsünün zamanla eskiyen ipi 10 Tl'ye değiştirilir, yeni iple örülür, tahtası verniklenir, yine kullanılır. Genellikle 4 kürsü, 1 sehpa takım olarak yapılır, satılır.

Diyarbakır kürsüleri Türkiye'nin her tarafına gönderildiği gibi, Japonya, Hollanda, Almanya, Fransa, Amerika, Meksika gibi ülkelerden de alıcı bulmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Pek çok uygarlığın kullandığı vazgeçilmez eşyalardan olan oturma birimleri bin yıllardır kullanılmaya devam etmektedir. Bu birimlerden biri olan kürsüler ise Diyarbakır'da geçmişte olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Geçmişte Müslüm ve gayri Müslüm marangoz ustalarının birlikte ürettikleri kürsüleri, günümüzde sadece Müslüman ustalar üretmektedir. Diyarbakır'ın dar sokaklarında yer alan kahvehanelerde ve aşırı sıcaklarla kavrulan yaz aylarında ergonomik, rahat, pratik ve dayanıklı kullanım için tasarlanan bu kürsüler, biçimi ve yapılışı itibari ile Diyarbakır'a özgüdür. Kıraat kültürünün yaygın olduğu şehirde kıraathanelerde kullanılan kürsüler artık, hem evlerde, hem de şehrin farklı alanlarında çayhaneler, bahçeler, dükkanlar gibi mekanlarında yer almaktadır.

Bizlere düşen görev ise; kültürümüzün, geleneklerimizin bir parçası olan yöreye has kürsüleri teknolojinin hızla ilerlemesine karşı kullanmaya devam ederek, gelecek kuşaklara kültürel miras olarak bırakmaktır.

Fotoğraf 15. Tevfik usta kürsü telini gererken

Fotoğraf 16-21. Marangozlar çarşısı

Fotoğraf 22-23. Marangozlar çarşısı

Fotoğraf 24. Satılması için el arabasına yüklenmiş kürsüler

Kaynakça

BERKİ, Kamil Eşfak (1999), Sezai Karakoç, **Diyarbakır: Müze Şehir**, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

DAŞDAĞ, Evren (2000). **Diyarbakır Çömlekçiliği**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fotoğraf İş Öğretmenliği Bölümü.

İPLİKÇİ, Tevfik (2011). Adres: Güneydoğu Marangoz Atölyesi, Sanayi Sitesi 32. Blok No. 7 Diyarbakır.

SAMİ, Kamuran (2010) *Halk Kültürü Bağlamında Kahvehanelerin Toplumsal Ve Mekânsal Dönüşümleri Diyarbakır Kent Örneği,* **Millî Folklor**, Yıl 22, Sayı168.

İnternet Kaynakları

http://www.afyonesob.org.tr/genclikprojesiunutulmaya.asp?sayfa=haber/oku&id=14 (11.12.2011 tarihinde alınmıştır)

(http://www.sandalye.com/), (11.12.2011 tarihinde alınmıştır)